

DIGITÁLIS TŐKEFELHALMOZÁS ÉS MÉDIA-INNOVÁCIÓ

Történelmi áttekintés állam és nagytőke viszonyáról

Iványi Márton

martonpivanyi@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2019.1.129

Absztrakt

A számítógép-alapú kommunikáció a történelmi fejlődésben gyökerezik, illetve állam, tőke és innováció kölcsönhatásai mentén szökken szárba. E keretek egyebek mellett magukba foglalják a technológiai korszerűsítést, az államilag előmozdított piacliberalizációt, a „hagyományos” médiaágazatok összefonódását az újakkal, valamint a mindezt kísérő intézményes struktúrák kiépülését. E tanulmány az innováció és a tőkefelhalmozási logika szerepének vizsgálatát kívánja történelmi kontextusba helyezni, sematikusán áttekintve a vonatkozó tapasztalatokat a kezdetektől napjainkig.

Kulcsszavak

médiagazdaság, történelem, globalizáció, politikai gazdaságtan, neoliberalizmus, innováció

ACCUMULATION OF CAPITAL AND MEDIA INNOVATION

Historic overview of the relation between state and capital

Márton Iványi

Abstract

The developmental trajectory of computer-based communication has its roots in history. It emerges as a result of interactions between state and capital. The context of this process includes technological modernization, state-led market liberalization, the merging of traditional media sectors with new ones, and the development of accompanying institutional structures. This study aims to analyze the combined role of innovation and capital accumulation from a historical perspective, presenting a schematic review from its beginnings to the present.

Keywords

media economy, history, globalization, political economy, neoliberalism, innovation

DIGITÁLIS TŐKEFELHALMOZÁS ÉS MÉDIAINNOVÁCIÓ

Történelmi áttekintés állam és nagytőke viszonyáról

Iványi Márton

Bevezetés

A transznacionális IKT-vállalatok, a vonatkozó termékláncok, az információs és kommunikációs technológiák globális térhódításának a huszadik-huszonegyedik századi tapasztalatai a jelenség történelmi, nemzetközi politikai gazdaságtani és geopolitikai kritikai vizsgálatának a relevanciáját sejtetik.

Noha a történelmi és a nemzetközi politikai gazdaságtani keretrendszerek általánosságban egymástól jelentősen eltérő kérdéskörökhöz visznek, egymással részint átfedő fogalomkészletet is eredményeznek. Keresztmetszetükben szembetűnnek ugyanis a tőkefelhalmozási logika és az innováció egymáshoz illeszkedő, hézagpótló tapasztalatai (Schumpeter 2003, Arrighi 2007, Dardot–Laval 2013, Szabó–Hámori 2006, Croteau–Hoynes 2013).

Tanulmányunk az állam és a tőke fogalmi közötti absztrakt kapcsolódások (Harvey 2003, Arrighi 2007, Latour 2014, Amin 2018) felütésével indít, majd interakcióik történelmi előzményeinek és jelenének a bemutatására vállalkozik. Nagyvonalakban érinti a földközi-tengermenti hatalmak állami szuverenitása és kereskedő vállalatformái közötti kölcsönviszonyok történetét azok kezdeteitől napjaink transznacionalizációs jelenségeiig (Bakan 2005, Amin 2013, Polanyi Levitt 2013, Frankopan 2017, Marshall 2018). Végigkíséri azon politikai gazdaságtani szereplők és szerkezetek kialakulását, amelyeknek jelenkori megfelelői az államokkal ellentmondásos viszonyban álló nagyvállalatok. Utóbbiak körébe tartoznak az állam és a nagytőke késő-kapitalizmusban (Habermas 1973) jól megfigyelhető együttállásai vagy érintkezései¹ nyomán felemelkedő IKT-ágazati szereplők is, amelyek napjaink tömegkommunikációjának meghatározó intézményi szereplői (Croteau–Hoynes 2013, Schiller 2014). A tanulmány azzal a törekvésével, hogy körüljárja ezeket a szempontokat, a kommunikációelmélet társadalomkritikai² hagyományaihoz (Craig 1999) csatlakozik.

¹ E kétirányú megfogalmazás állam és tőke viszonyainak azon ellentmondásosságát hivatott megragadni, aminek a bemutatása e tanulmány egyik fő célja és a következő szerkezeti egység kiemelt témája is egyben.

² A politikai gazdaságtani koncentráció olyan társadalmi kockázataival, világhatalmi összefüggéseivel kapcsolatban mint az adatszerezés és információátárolás lásd Iványi 2014 és 2018.

Bemutatom a fenti elvonatkoztatásban az innovációk szerepét, amelyeknek ösztönzőit Schumpeter (2003) nyomán a tőkefelhalmozási logika mellé rendeljük. Különösen felértékeli ezeket az interakciókat az amerikai hegemoniaválság (Harvey 2003, Arrighi 2007, Wallerstein 2010, Polanyi Levitt 2013) huszadik századi történelme, amely az IKT-felívelés és a globalizáció egymásba fonódó előretöréséhez vezet (Schiller 2014, Iványi 2017, 2018).

Végezetül érintem az amerikai IKT-dominancia jelen transznacionalizációs és geopolitikai kilátásait, valamint a nagyhatalmi szintér esetleges érdekellentéteit, különös tekintettel a kínai perspektívákra (Li Xing–Li Hongju 2014, Frankopan 2017, Mahbubani 2018).

1. Állam és tőke viszonya, esetleges átfedésük

A huszadik században megjelenő digitális technológiák illeszkednek a kapitalizmus 16. század óta tartó felíveléséhez (Schiller 2014: 9–12). Elfogadhatjuk kiindulópontul Samir Amin (2013: 26) egyiptomi-francia közgazdász megállapítását, mely szerint bizonyos, hogy a tőke nagyszabású koncentrációja nem új jelenség. Ennek megfelelően hosszú hagyományai vannak (együttal jelentős irodalma) az állami szuverenitás és a tőke kapcsolata feltételezésének is. Bruno Latour (2014: 4–5, 8) francia filozófus időtlen idők óta létező, szoros viszonyt vélelmez állam és piac között, sőt esetükben egyazon „fenevad két szárnyáról” beszél. E *kettős hatalom* középpontjában a mai napig az állam, a tőke, a piacok, a hadsereg és az adósság kombinációja áll.

A szóban forgó ontológiai problémáfevetésekhez, illetve kölcsönhatásokhoz hasonlóan elgondolkodtató, ám jóval kevésbé elvont támpontot kínál David Harvey (2003: 26) brit antropológus, aki a hatalmi terjeszkedés két, egymással „ellentmondásos fúzióban” álló összetevőjeként azonosítja az „állami és birodalmi politikát” és a „térben és időben jelentkező tőkefelhalmozás molekuláris folyamatát”. Előbbi komponens azon „politikai, diplomáciai és katonai stratégiákat foglalja magában, amelyeket egy állam (vagy politikai hatalomként működő államok szövetsége) használ, amikor érdekei érvényesítéséért, és céljai eléréseért küzd”. Ezt a küzdelmet a „hatalom területi logikája” hajtja, mely értelmében a terület, továbbá ennek emberi és természeti erőforrásai feletti irányítás képezi a hatalomgyakorlás alapját. A második komponens ezzel szemben a gazdasági hatalom áramlása, amely napjainkban „a folytatólagos téren keresztül, az egyes területi entitásokból kifelé, illetve azok irányába tart [...] a termelés, a kereskedelem, a tőke- és információáramlás, a pénzáttalások, a munkaerő-migráció, a technológiatranszfer, a valutaspekuláció, a kulturális impulzusok és hasonlóak által”. Utóbbi folyamatok hajtóereje a „kapitalista hatalom logikája”, melynek értelmében a hatalomgyakorlás³ alapját a gazdasági tőke irányítása alkotja.

³ E hatalom gyakorlóit frappánsan hasonlítja össze Harvey, eközben bevezeti a történelmi kapitalizmus „térbeli-időbeli meghatározottságának” [spatio-temporal fix] fogalmát: „a tőkés egyéni előnyöket keres, közvetlen társadalmi körén kívül senkinek nem tartozva felelősséggel (vö. Dardot–Laval 2013, Piketty 2014). Az államférfi pedig kollektív haszonra törekszik, az állam politikai és katonai helyzetének korlátai között, bizonyos értelemben felelősséggel tartozik az állampolgároknak vagy gyakrabban egy elitesoportnak, osztálynak, rokonsági struktúrájának vagy más társadalmi csoportnak. A tőkés folytatólagos térben és meghatározatlan időben tevékenykedik, míg az államférfi behatárolt térben és – legalábbis demokráciák esetében – egy választási ciklus által meghatározott időtartományban működik. Másrészt a kapitalista cégek jönnek és mennek, változtatják helyüket, egyesítik vagy elhagyják az üzleti tevékenységet, de az államok hosszú élettartamú egyének, nem költöznek át, és kivételes körülmények között a földrajzi hódítás kivételével a rögzített területi határokon belül maradnak” (Harvey 2003: 26–7). James K. Galbraith (2008: 167) amerikai közgazdász részben máshol látja a piaci szereplők és az állam között a különbséget: előbbieket szerinte a közhiedelemmel ellentétben nem tudnak előre gondolkodni, az az utóbbi feladata. Történelmi

A politikai gazdaságtan egyik vezéralakja, Giovanni Arrighi néhai olasz szociológus – Harvey-hoz hasonlóan – szintén megkülönböztet egy-egy területalapú és tőkés működési elvet, ám ő mindkettőt magához az államisághoz kapcsolja. Nála mindez a következőképpen jelenik meg: „a történelem folyamán a hatalom kapitalista és földrajzi-területi alapú logikája egymástól nem elszigetelten, hanem egymással összefonódva működött az adott tér-időbeli kontextusban. Eme politikai gazdaságtani együttetés eredményeképpen a tényleges okozatok jelentősen, illetve akár teljes mértékben eltávolodtak attól, ami máskülönben e két elvontan fogant logikában rejlik” (Arrighi 2007: 211–212).

Élete egyik utolsó írásában a 2018 augusztusában elhunyt Amin (2018: 38) szintén nem állítja szembe e szférákat, hanem azok gyakorlati tapasztalataira – például napjainkban a német konszernnek állami, ordo-liberális⁴ támogatására – fókuszálva eleve az állami szuverenitás kereteibe helyezi a tőkés érdekeltségeket. Mindez megfontolásra érdemes a digitális média-gazdaság és napjaink vonatkozásában is, de felveti a dependencia-elméletek relevanciáját is (Arrighi 2007, Wallerstein 2010, Polanyi Levitt 2013, Amin 2013, György 2017, Csaba 2018).⁵ E ponton elengedhetetlen egy pillantást vetnünk nemcsak e viszonyok történelmi előzményeire, hanem arra is, hogy a tőkefelhalmozás elve milyen egyéb politikai gazdaságtani relevanciájú jelenségeket keresztez és ösztönöz.

2. A „teremtő pusztítás” világtörténelmi és nemzetközi politikai gazdaságtani jelentősége

E fentebb idézett szerzők jelenkori viszonyokra reflektáló okfejtései mellett fontos annak tudomásulvétele, hogy a kapitalizmus sajátos történelmi viszonyok terméke, mai (vagy más szóval: kései – vö. Habermas 1973: 7) alakzatának genealógiája és röppályája az „újkor” hajnaláig ér.

Még mielőtt – terjedelmi okokból vázlatosan – rátérnénk a kibontakozó és szakadatlanul módosuló, az alább csak vázlatosan érintett gazdasági-hatalmi struktúrákra, előrebocsátjuk, hogy azok megértéséhez az Osztrák-Magyar Monarchiában született Joseph A. Schumpeter

tapasztalatok szerint a politikai és gazdasági gondolkodás időnként könnyen szembe is kerülhet egymással. Noha a szuverén főhatalom alkotóeleme éppenséggel lehet egy horizontálisan vagy vertikálisan szerveződő üzleti vagy gazdasági elit, ez azonban nem feltétlenül érvényesítheti magánakarátát az állam makroszintjén (vö. Csaba 2018: 106–7).

⁴ A piaci rend, a globális szabad kereskedelem létfeltételeinek biztosítása mellett is lándzsát törő ordoliberalizmus felülkerekedéséről és ideológiai győzelméről az európai (uniós) építkezés során nemcsak a monetáris politika – ahol különösen kitapintható – hanem azon közérdekű gazdasági szolgáltatások terén is, mint a telekommunikáció, ahol elvileg a versenyszabály per definitionem felülír minden más szabályt, bővebben lásd Dardot–Laval (2013: 200–202, 339–348). Csaba (2018: 207) vitatja, hogy e szellemi áramlat a kétezres évek múltán is meghatározó lenne, ugyanakkor napjainkban sem kérdéses egyes variánsainak és képviselőinek mértékadó, közvetlen vagy közvetett szellemi befolyása a tudományos életre (Nils Goldschmidt), a német vagy uniós közpolitikára (Heike Schweitzer), és megjelenésük a sajtó főáramában és a közéletben sem kérdéses (pl. Gunter Schnabl).

⁵ Az itt szóban forgó történelmi determinizmus, ha nem is kizárólagos, inkább viszonylagos érvényéről alkotott felfogásokat e tanulmány szerzője is osztja. E „pályafüggőség” relevanciája nemcsak a függőségi elméletek híveinek (Arrighi 2007, Wallerstein 2010, Amin 2013, 2018) műveiből következik, hanem azt részben megerősítik akár olyan, máskülönben a gazdaságszerkezeti átalakulások hegemon főszodorbelti vagy technokrata felfogásával kimondottan rokonszenvező, empirikus közgazdász szerzők is, mint Csaba László (2018: 31, 128). Csaba közép-európai empiriát alapul vevő könyvében ugyanakkor vitatja előbbi elméletek tárgyilagosságát és tényszerűségét, és rámutat a korlátaikra (2018: 17, 185, 198–9, 203).

(2003: 82–83) „teremtő (vagy kreatív) pusztításról” alkotott politikai gazdaságtani okfejtése kínál gondolatébresztő fogódzót. Számára a mindenkori gazdasági fejlődés – kezdve az új termékek létrehozásával majd új eljárások kifejlesztésén, új nyersanyagok feltárásán, új szervezeti formák és beszerzési utak bevezetésén keresztül egészen az új piacok nyitásáig – új termelési, technológiai, kereskedelmi megoldások számos, innovációhoz⁶ köthető törés következményei, ami történelmi korszakokon átívelően jelentkezik⁷ (Arrighi 2007: 87–9, Dardot–Laval 2013: 238–9, Habermas 1973: 39⁸).

Innováció és a tőkefelhalmozás ennél fogva a jelenben kifejezetten a főtémánk vagyis a digitális tőkefelhalmozás gyakorlatával is találkozunk. Mindehhez a szóban forgó – vélten vagy valósan⁹ – időtlen érvényhez, mind kimondottan az elmúlt évtizedekben átalakuló médiagazdasághoz kapcsolódóan kulcsfontosságú észrevételt tesz Croteau és Hoynes (2013: 34). Szerintük „a nagy profítok ösztönző ereje elősegíti az innovációt, amikor a vállalatok olyan új termékeket próbálnak kifejleszteni, amelyek révén nagyobb piaci részesedést szerezhetnek, vagy egy kiaknázatlan piaci szegmenst biztosíthatnak maguknak. Ez az állandó kísérletezés az új termékekkel, szolgáltatásokkal és a gyártási folyamattal egy nagyon dinamikus és innovatív ipart eredményez” (Croteau–Hoynes 2013: 34). Ezt erősíti számos más szerző is (Bayer 2005: 10–11, Szabó–Hámori 2006: 353–5, Dardot–Laval 2013: 339–348, Pogátsa 2016: 48, Frankopan 2017: 431, Csaba 2018: 221).

A bevezetésben megelőlegezett globális összefüggések miatt itt szükséges utalni arra, hogy e vállalatok, illetve globális értékláncok – melyek közül számos, sőt talán a legsikeresebbek állami konjunktúrát élveznek (Pogátsa 2016: 180–1, György 2017: 155–6) – a technológiák új generációi előtt megnyíló piacokon versenyeznek piaci részesedésért.

Szabó–Hámori (2006: 339) az ezredforduló utáni évekig abszolút, azóta már inkább viszonylagos érvényű megállapítása szerint „az amerikai vállalatok hasznot húznak a nagy mennyiségben elterjesztett általános célú információs technológiákból, amelyeket könnyedén felhasználhatnak új, innovatív technológiák alkalmazásakor. Mivel az USA vezeti az IT-telepítés különböző iparági mutatóinak listáit az egész világon, ezért az új amerikai vállalatok könnyedén felhasználhatják a meglévő általános célú IT-hálózatokat”. E viszonyok némileg átrendeződtek az eltelt bő tíz év során, abban ugyanakkor változatlanul igaza van a szerzőpárosnak, hogy a feltörekvő országok IKT-vállalatai nehezen tudják felvenni a versenyt a hegemon vagy domináns pozícióban levőkkel (2006: 354, György 2017: 57–8), még ha ez egyes közgazdászok szerint nem is lehetetlen vállalkozás (Csaba 2018: 31).¹⁰

⁶ Az innováció elemi jelentőségéről bármely vonatkozó elméleti konstrukció szempontjából egyenesen azt írja Schumpeter (2003: 86), hogy anélkül utóbbiak olyanok, mint a „Hamlet a dán herceg nélkül”.

⁷ Schumpeter számára a régi gazdasági struktúrák szüntelen megsemmisítése és az újítások innováción keresztül történő létrehozása nemcsak a legfontosabb közvetlen forrásává válik a nyereségnek, hanem közvetett módon előidézi az általa elindított folyamatok révén azon helyzeteket is, amelyekben a váratlan nyereségek és veszteségek keletkeznek (Arrighi 2007: 87).

⁸ Az innováció és tőkés termelés pozitív korrelációjára a mindenképp a későkapitalizmus társadalmi különlegességeire összpontosító német filozófus és szociológus Jürgen Habermas is kitér érintőlegesen.

⁹ Az egyes társadalom- és a fortiori közgazdaságtudományi megállapítások esetleges ideológiai meghatározottságáról bővebben lásd Dardot–Laval 2013, Polanyi Levitt 2013, György 2017.

¹⁰ Anélkül, hogy ennek a részleteibe itt belemennénk, megjegyzésre érdemes, hogy a nemzetközi politikai gazdaságtani viszonyok történelmi meghatározottságát illetően jelentős és lényegi eltéréseket találunk egyes függőségi elméleteket valló szerzők (pl. Amin 2013, 2018) és a hegemon nyugati megközelítéseket elsajátító közgazdászok (Csaba 2018) értelmezései között.

3. Állami szuverenitás és vállalati formák: történelmi előzmények

A világhírű, magyar származású gazdaságtörténész Polányi Károly lánya, a kanadai közgazdász Kari Polanyi Levitt (2013: 141) szerint e rendszer az Európa atlanti-óceáni peremén felemelkedő tengeri hatalmak versengése közepette, a kereskedő osztálynak és a nemzeti szuverénnek a kereskedelem és a hódítás, a vagyon és a terület megszerzése érdekében kötött szövetségében lépett a történelem színpadára (Marshall 2018: 117). Már a XIX. században élt skót klasszikus közgazdász, Adam Smith¹¹ világtörténelmi fordulatot látott Amerika és Kelet-India európai felfedezésében, amelyben a nyugat-európai nemzetek erőfölénye meghatározónak bizonyult (Arrighi 2007: 2–3, Mignolo 2011: 66). E főbb vonalakon túl az uralomnak és a függőségnek a történelmi merkantilizmus alatt kialakuló mintáiig talán szükségtelen visszamennünk, és nincs is terem ehhez. De mindenképpen elgondolkodtató Polányi Levitt (2013: 17) azon megállapítása, hogy a monarchia és a nagy kereskedő társaságok közötti korabeli viszony távolról emlékeztet a transznacionális vállalatok és otthoni kormányaik kapcsolatára a globalizáció mai világában (lásd még Amin 2013: 152, György 2017: 32, Bakan: 2005: 35).

A merkantilista kapitalizmus korszakának alapvető politikai gazdaságtani intézményi öröksége az államilag szentesített jogosítványokkal felvértezett részvénytársaság (*joint-stock chartered company*).¹² Egyes chartás társaságok, napjaink transznacionális vállalatainak történelmi előzményeit képezve, kikötőket, erődöket és kereskedői létesítményeket alapítottak annak érdekében, hogy hozzáférjenek a tengerentúli javakhoz, egy tulajdonképpeni értéklánca fűzve őket (Amin 2013: 28, Polányi Levitt 2013: 141, 233).

Az amerikai-kanadai jogtudós Joel Bakan (2005: 18–19) rámutat ezen időszak politikai gazdaságtanának egy további jellemvonására: „a tizenhatodik században, a részvénytársaságok megjelenésével egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az iparosodás generálta tökeigényességnek a viszonylag kevés tulajdonos pénzével gazdálkodó, társtulajdonosi minta szerint működő cégek nem tudnak megfelelni”. Peter Frankopan brit történész szintén felidézi az államilag támogatott magánalapok (kereskedelmi entitások, ill. monopóliumok [*royal charters*]) megjelenését, melyek felkarolása a politikai csápok kiterjesztését volt hivatott szolgálni, kifejezetten a brit gyarmati idők tapasztalatai szerint (Frankopan (2017: 243).

Midőn 1712-ben Thomas Newcomen egy gőzzel hajtott masinát szerkesztett a bányákban felgyülemlett víz kiszivattyúzására, amit bátran tekinthetünk egy schumpeteri értelemben vett innovációnak, mit sem sejtve kirobbantotta ezzel az ipari forradalmat. A rákövetkező században e találmányra építve gőzerővel fejlődött ki Angliában és az Egyesült Államokban a nagyipar, hirtelen megugrott termelékenységgel és a maga egyéb politikai gazdaságtani és társadalmi következményeivel. Az így generált verseny hatására a társtulajdonosi alapon működő vállalkozások tökeéségüket csillapítandó kénytelenek voltak sorra részvénytársasággá alakulni (Bakan 2005: 19). Ha visszavetítjük Csaba (2018: 133) jelenkorra vonatkozó megállapítását a történelmi időszakok horizontján, azt mondhatjuk, a fentiek igazolják, hogy a „tökeéség” a (tőzsdei) cégek lételeme: nem lehetnek meg expanzió nélkül.

Áttekintve a történelmi tapasztalatokat, idővel az államalakulatok mellett – és időnként azokkal lét- vagy érdekközösségben – egyre inkább új politikai gazdaságtani szereplőként

¹¹ E kategorizálás nem újdonság, jóval Smith előtt a türingiai ókortudós, Christoforus Cellarius is újkorként különbözteti meg e beköszöntő időszakot (Romsics 2017: 169).

¹² Érdekességképp: Amin (2013: 28) a középkori Velencei köztársaságban egy, a legmódosabb kereskedők által üzemeltetett „részvénytársaságot” (!) látott. Efféle hatalmi-gazdasági berendezkedések további példáiként pedig a Tudor Erzsébet királynő vezette XVI-XVII. századi angliai és a Jean-Baptiste Colbert nevével fémjelzett XVII. századi francia abszolút monarchiákat említi.

tűnnek föl a vállalatok, miként otthonuk, egy új nagyhatalom is: az Amerikai Egyesült Államok túlszárnyalta Nagy-Britanniát a legfontosabb ipari és kereskedelmi mutatók tekintetében, és a 19. és 20. század fordulójára a világ legerősebb gazdasági hatalmává vált.

Olyan schumpeteri elvonatkoztatásban is „korszakalkotó” kommunikációs innovációk, mint a távíró, a telefon, illetve a villanyáram használatának elterjedése vagy a transzkontinentális vasútvonalak – melyekhez egyes szerzők (pl. Bakan 2005: 20, Szabó–Hámori 2006: 87, Arrighi 2007: 91) kifejezetten az első nagyvállalati formákat társítják – e 19. századi időszakban lépnek a történelem színpadára javarészt a fejlett tőkés centrumokban, leszűkítve: akkoriban az Egyesült Államokban összpontosulva.

E változások egyik hajtóereje a nyereség utáni hajsza volt, s a legsikeresebb vállalkozók, mint Carnegie, Rockefeller, Vanderbilt és mások példátlan nagyságrendű tökefelhalmozása zajlik le ekkoriban (Egedy 2014: 147–8). Az Egyesült Államok gazdasága néhány évtized alatt döntő változáson ment keresztül: az egymással szabadon versengő magánvállalkozások helyébe viszonylag kevés, egytől egyig beláthatatlan számú részvényes tulajdonként jegyzett tröszt lépett, gyakran számottevő versenytársak nélkül a piacon. A kapitalizmusban ezzel egy új korszak köszöntött be (Bakan 2005: 24, Deleuze–Guattari 1987: 19–20)¹³, ami idővel egyes kvalitatív változások nyomán a huszadik század hetvenes éveivel bezárólag véget ér. (erről alább részletesebben lesz szó (Arrighi 2007: 5–7, Amin 2013: 105–108, Piketty 2014: 110).¹⁴

Paul Sweezy (1972: 8) amerikai közgazdász már e folyamat „kezdétén” felismeri, hogy e modern, fejlett kapitalista rendszer tipikus termelési egysége – tegyük hozzá: az állam mellett! – az óriásvállalat, amely azon túl, hogy ural egyes iparágakat, egyben konglomerátum (vagyis több iparágban is tevékenykedik) és transznacionális is (azaz határokon átívelő tevékenységet folytat). A nagy, kezdettől fogva transznacionális referenciájú vállalatok megalakulása az Egyesült Államokban kimondottan a második világháború előtt kezdődött és indult azóta megállíthatatlan növekedésnek. Az azóta eltelt időszakban Amin (2013: 26, 111) az uralom új rendszeréről beszél, amely bizonyos „generalizált monopóliumok” alapjaira helyeződve jött létre. E monopóliumok köréhez tartozik a témánk szempontjából ezúttal legfeljebb áttételesen fontos ellenőrzés is a természeti erőforrások, a pénzügy és a tömegpusztító fegyverek felett. Amin elgondolása szerint ebben az időszakban a meghatározó világpolitikai és gazdasági alkotóelemek összességéként egy sajátos, ún. „kollektív hatalom” jelent meg, hogy felügyelje a globalizáció elmélyülését. Ezek közül számunkra ezúttal közvetlenül a hálózati alapú globális média, illetve technológia a fontos, hiszen valahol ezek találkozásánál lép színre a számítástechnikai alapú kommunikáció, illetve a digitális médiagazdaság a maga állami (amerikai) és vállalati (transznacionális) együttállásainak, hatásainak és egymásra utaltságának politikai gazdaságtani és geopolitikai jellegzetességeivel (Iványi 2018: 137–144).

Az amerikai közgazdász James K. Galbraith (2008: 206) szintén arra a következtetésre jut e piaci alapú rendszerrel kapcsolatban, hogy az nem működhetne az amerikai kapitalizmus tudományos, katonai és egyéb intézményhálója nélkül (Harvey 2005: 33, Dardot–Laval 2013:

¹³ A francia szerzőpáros Deleuze–Guattari elvont okfejtése szerint kitüntetett helyet foglal el azon nemzetközi tőkés rendszerben, amit „neokapitalizmusnak” neveznek, az Egyesült Államok, mint a tőkeáramlás sajátos „mágmája”, ami a különböző absztrakciók és heterogén, komplex elemek sajátos „olvasztótégelye”.

¹⁴ Amin (2013) szerint a hetvenes évekig tart a szóban forgó, általa „történelmi kapitalizmusnak” nevezett rendszer, amikor is beköszönt a generalizált monopóliumok máig tartó időszaka. Thomas Piketty egy új, „patrimoniális” kapitalizmusról beszél ugyanettől az időszaktól szintén napjainkig. Giovanni Arrighi szintén fordulatot lát a hetvenes években, melyet a globális hegemonia „jelző válságának” [signal crisis] nevez. Részletesebben l. törzsszöveg alább.

350). E nagyhatalmi szempontnak azzal együtt is hangsúlyos jelentősége van, hogy egyes, alább érintőlegesen bemutatandó igazságszolgáltatási mozzanatok árnyalják az eddig keletkezett képet, időnként egy ambivalens „*odi et amo*” viszonyt sejtetve állam és tőke között. Ez az érdekkülönbség idővel a vállalatok szervezeti autonómiája és a transznacionalizáció irányába mutathat. Mielőtt kifejezetten rátérnénk az IKT-szektorra, érdemes közelebbről is megvizsgálnunk ezt a szempontot.

4. Trösztellenesség: állam és nagyvállalat ellentmondásos viszonya

A történelmi előzmények kontextusában arra is találunk példát, hogy a központi hatalom szembe megy a piacon egyeduralomra törő üzleti érdekeltségekkel. A politikai gazdaságtani szereplők eltérő pályái – vagy inkább legfeljebb részleges érdekközössége – rajzolódna ki az ún. trösztellenes fellépések történelmi tapasztalatai tükrében, azt sugallva, hogy nem mindig és nem teljesen illeszkedik egymáshoz állam és tőke érdeke.¹⁵

Ekképp a XIX. századvégi Egyesült Államokban már nemcsak a Carnegie- vagy a Rockefeller-féle „behemótok” fémjelezte monopolizálási tendenciákkal találkozhatunk, hanem a trösztellenes törvények történelmi precedenseivel is. Hiszen egyes vállalatok „túlzott” növekedését (Bakan 2004: 26) látva a kormány gyorsan reagálni volt kénytelen az intenzív versenyjog megszigorításával (Croteau–Hoynes 2013: 60–61, Egedy 2014: 148, Jungclaussen 2017) abban az országban, ahol – mint fentebb az érintőlegesen szóba került – a monopolkapitalizmus a kezdetektől fejlettebb volt, mint más tőkés központok berendezkedéseiben (Amin 2013: 26).

Eredményes trösztellenes jogalkotói fellépésekre és az igazságszolgáltatást megcsúfoló kirakatperekre egyaránt akad példa a 20. századi amerikai történelemben, mind a témánkhoz közvetlenül kapcsolódó médiát, mind egyéb ágazatokat illetően (Croteau–Hoynes 2013: 84–87). A Sherman-törvény egyike azon változatos eszközöknek, amelyeket a kormányzat egyes iparágak – beleértve a médiát is – szabályozása során alkalmazott. E jogszabályban – amely eredetileg az olyan ipari monopóliumok feldarabolásának alapjául szolgált, mint pl. a huszadik század elején a Standard Oil – az amerikai nyilvánosság védelmének szándéka nyilvánult meg a nagymértékben koncentrált iparágak nagyobb tulajdonosainak hatalmával és ellenőrzésével szemben. A médiaipar talán legismertebb ilyen trösztellenes eljárása a filmmonopólium 1940-es feldarabolása volt: akkoriban egy médiafúzió-hullám öt nagyobb vállalat – a Fox, az RKO (Radio–Keith–Orpheum), a Warner Brothers, a Loew’s és a Paramount – dominanciájához vezetett, ami kifejezetten oligopol-struktúrák létrejöttét körvonalazta. 1948-ban az Egyesült Államok Legfelső Bírósága úgy döntött, hogy a nagy filmvállalatok törvénysértő módon gyakorolnak ellenőrzést az iparág felett. Hasonlóképpen az 1990-es évek végén az egyeduralkodó számítógépes szoftvergyártó és mára médiavállalkozásokban is egyre nagyobb érdekeltséggel bíró Microsoft Corporation ellen indított trösztellenes bírósági per szintén ehhez a tendenciához illeszkedik példaként az államhatalmi reflexre (Croteau–Hoynes 2013: 83–87).

¹⁵ Ahogy egyébként Amin (2018: 38) nemzeti tőkéről alkotott felfogását is árnyalja, hogy a német központi kormányzat súlyos bírságokkal sújtott egyes autóiipari konszerneket. Csakhogy ezen érdekek soha nem látott, hangsúlyos összjátéka jelenik meg a történelem színpadán a globalizációs jelenség tekintetében, mint majd látni fogjuk hamarosan.

5. Állam és tőke együttműködése a nemzetközi térben

A fentiekben jól kivehetők a huszadik és részben huszonegyedik századi tőkekoncentráció nemzetközi irányai: egyfelől szerkezeti párhuzamok a merkantilizmussal, másfelől időnként állami fellépés a területükön székelő vállalatokkal szemben. E tendenciák véleményem szerint annak kimondásával békíthetők össze, hogy a mindenkori nagyhatalom a hazai porondon megnyirbálja vállalatai mozgásterét, miközben a globális térben előmozdítja azok érdekeit.

Ezt támasztja alá a már idézett Frankopan (2017: 312–322, 396–7, 405–6) is, aki érinti az „elmosódó határokat” az angolszász hatalmi (kormányzati) és üzleti erők összjátékát illetően, akár a 19-20. századforduló közel-keleti koncessziói (APOC, Aramco) kapcsán is. Utóbbi esetek tükrében a trösztellenes törvények nagyhatalmi érvényesítése másodlagos a nemzetközi térben biztosított, például hivatalos mentelmi garanciák alakzatában is megjelenő nemzeti érdekek képviselése mögött.

E felfogás később különösen előtérbe kerül egy jól kitapintható ideológia színrelépésével, amely a hazai szabályozásban asszertív, kifelé pedig a nemzeti érdekek vélt ügyekben áll ki (Steger 2002: 6–14, Harvey 2005: 2, Dardot–Laval 2013: 269–297), kölcsönhatásban egy alább részletesen bemutatott új világpolitikai helyzettel a hetvenes években (Borhi 2015: 373–4). A gyakorlatban e nemzeti érdek a hazai tulajdonú nagyvállalati szektor érdekeit jelenti, a neoliberális fordulat politikusai ugyanis a valóságban intim közelségben léteznek a nagyvállalati szektorral (Pogátsa 2016: 180)¹⁶ – újfent állam és tőke ontológiai együttállását tételezve.

Milyen világpolitikai elrendezés adja vajon azon döntő lendületet a nagyvállalatok, és ezen belül, különösen a médiaipar globális és exponenciális növekedésének, miközben a trösztellenesség időnként – mindenekelőtt a hazai porondon – megmutatkozó jelei, részben ellenkező tendenciákat jelenítenek is meg?

6. A Nagy Fordulat és a globalizáció történelmi kontextusa

6.1 Hegemónia és válság

A jelenkori médiaipar főbb körvonalai részben már az 1980-as években kirajzolódni kezdtek (Croteau–Hoynes 2013: 82). Miért akkoriban és miként? E ponton kanyarodjunk vissza a történelmi kitekintésünkhöz.

A görög közgazdász Costas Lapavitsas (2013) megállapítása szerint a második világháború utáni „hosszú fellendülés” során közel három évtizeden keresztül a magország¹⁷

¹⁶ Arra, hogy a politikai elit intim közelségben működik együtt az általa kiválasztott iparágakban a hazai nagyvállalati szektor képviselőivel, mindig és számos példa akad. Gondoljunk csak az amerikai kormányzattal néha a megkülönböztetőségig összeolvadó Citygroup, Goldman Sachs, JP Morgan, Halliburton vagy Lockheed Martin cégekre. Mindez természetesen más országok viszonyaira nemkülönben igaz, ha a koreai LG, Samsung, Daewoo cégek, a japán gazdasági minisztérium által istápolts Sony, Panasonic vagy újabban a kínai partnerségek példáiból indulunk ki (Pogátsa 2016: 181).

¹⁷ A magország vagy centrum a függőségi elméletekhez sorolható világrendszer-elmélet (a továbbiakban: VRE) alapfogalma. A világrendszert az amerikai szociológus és történész Immanuel Wallerstein perifériára, félperifériára és centrumra (más néven magországokra) osztja. E kategóriák nem elsősorban földrajzi egységekre utalnak, hanem a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyekre. A centrumban – mely egyben az államot ontológiai létezőnek tekintő VRE szerint az egyenlőtlen csere haszonélvezője (Amin 2013: 98, György 2017: 124) is – történik a kapitalista gazdaság leginkább jövedelmező vezértermékeinek a gyártása. A piaci szereplők Wallerstein (2010: 66–67) sze-

Egyesült Államok volt a meghatározó gazdasági erő a globális termelésben és kereskedelemben. A '70-es évekkel kezdődően azonban jelentős átalakulások figyelhetők meg a történelmileg kialakult világgazdaság szerkezetében. Ebben az időszakban kezdődött el a magország Egyesült Államok viszonylagos rendszerszintű hegemoniaválsága¹⁸ (Arrighi 2007: 4–5), amelyből egyebek mellett a nemzetközi tőkeáramlás szabad biztosításával keresett kiutat (Harvey 2003: 66, Bayer 2005: 10–13).

E helyzetet az amerikai történész Robert Brenner (2006: 93) kifejezetten profitváltságként azonosítja és „nagy visszaesésnek” [*Long Downturn*] nevezi, és a kapitalista verseny anarchikus természetével magyarázza. Ő ennek időszakát 1965–73 közé helyezi és a nyolc év visszaesési arányát 40%-osra becsüli. E Brenner által azonosított *horizontális* (egyéb tőkés érdekeltségek jelentette) kihívások mellé Arrighi (2007: 123–30) *vertikális* (a munkaerő érdekérvényesítési potenciálja nyomán bekövetkező) kihívásokat is rendel. Utóbbi szerző a problémahalmaz elemeként azonosítja a tőkés és a munkaerő vetélkedését, valamint a hetvenes évektől kibontakozó, poszt-fordi amerikai monetáris politikák és finanszírozás káros és destabilizáló hatásait (Csaba 2018: 131–2)¹⁹. Ami egy, az európai és az amerikai gazdaságokat egyaránt érzékenyen érintő, „szeizmikus” eltolódásokkal járó „földcsuszamlást” indít el ezen túlmenően, az a Bakan (2005: 30–1) és Frankopan (2017: 428–32) szerint a Jom Kippuri háború nyomán kirobbanó 1973-os olajválság, ami egybeesik a vietnami háború lezárásával is (Borhi 2015: 318). Polanyi Levitt (2013: 163, 238–239) ezt a válságot az előbbiekkal részben szemben nem politikai, hanem mindenekelőtt gazdasági szempontokkal magyarázza, és főként az arany válthatóságának megszüntetésével és az ezt követő nemzetközi likviditással hozza összefüggésbe. A válság további okai az inflációs nyomás, a külső fizetési hiány, a 60-as évek közepétől pedig a növekvő árak. Ehhez hozzátehető, hogy a telített piacok és az ún. stagfláció csökkentette a nyereséget a vezető reálgazdaságokban az inflációs nyomás és a hazai gazdasági tőke nyereségeségének a visszaesése mellett (Harvey 2003: 61).

rint az állami szuverenitás jelentette védelemre támaszkodnak, ezért nagyrészt – mind jogi, mind fizikai, mind pedig tulajdonosi szempontból – államokhoz kötődnek, amelyekben ezáltal összesűrűsödnek bizonyos szellemi vagy anyagelvű tevékenységek (Iványi 2014: 76–77, György 2017: 57). A magországok és globális értékláncaik összetett, többretegű és helyenként ellentmondásos viszonyát a későbbiekben tekintjük át.

¹⁸ A vilárendszer-elmélet olyan meghatározó gondolkodói, mint Amin, Arrighi, Wallerstein és Frank egy teljes tematikus kiadványt szenteltek az amerikai globális hegemonia e szóban forgó, vélt vagy valós válságának *Dynamics of Global Crisis* (1982) címmel. Wallerstein és Frank a szóban forgó tanulmánykötetben merész következtetéseket tesznek, előbbi a kapitalista világgazdaság rendszerszintű, a 21. századba is átnyúló válságáról ír, utóbbi pedig a kapitalista felhalmozódás időszakos krízisééről, ami után a kapitalista rendszer megújulását és újbóli bővülését várja, majdani feltételezett bukása előtt. Arrighi ennél óvatosabb (illetve realistább?), ő az amerikai hegemonia az 1960-as évek végével kezdődő (gazdasági és politikai tényezők által egyaránt meghatározott) válságát jegyzi fel e kötetben. Később, a kilencvenes években kiadott a *The Long Twentieth Century* (1994), majd az *Adam Smith in Beijing* (2007) című műveiben ugyanezzel az időszakkal kapcsolatban úgynevezett jelző válságról (*signal crisis*) beszél (2007: 4–5). Az amerikai hegemoniának végleg véget vető válságot (*terminal crisis*) Arrighi a 2007-8-as pénzügyi válságban látja (2007: 151).

¹⁹ Csaba (2018: 131, 137, 140) 1973 mellett 1979 történéseit is átmeneti jellegű „világválságnak” nevezi recesszió értelemben, azokat részben a kötött nemzetközi devizarendszer 1971-es felszámolásából eredezteti, vagyis az interdependens, globalizált modern világgazdaság „fundamentális bizonytalanságából” eredő sajátosságának, „kedvezőtlen rendszerjellemzőnek”, nem pedig rendszerhibának tekinti.

6.2 Kiütkeresés a hegemoniaválságból

Megállapítható, hogy a profitabilitás közvetlenül függ e több szerző által többféleképpen leírt szempontoktól és végeredményben a monopolizáció fokától (Wallerstein 2010). A nyereséges működés biztosítása egy adott vállalat által háromféle módon történhet: a) oligopóliumok létrehozásával, b) a tőke és a termelés kiszervezésével, c) technológiai innovációk révén.

Az ún. „oligopol” piacokon viszonylag kevés vállalat verseng egymással, így a verseny általában korlátozott, ami nagyobb profitokat eredményez. Ennyiben logikus és kölcsönös előnyökkel járó stratégiai választás a vállalatok összejátszása, amihez gyakran fordulnak akár az IKT-szektor szereplői is (Iványi 2018: 144). E praktikák felderítése nehéz, költséges és időigényes (György 2017: 132), bár nem példa nélküli: elég, ha csak a koncentrációval szembeni állami fellépések fentebbi eseteire gondolunk.

A kiszervezéssel később külön, a globalizáció összefüggésében foglalkozunk. Ami a technológiai innovációkat illeti, azok a kedvezőbb erőforrás-felhasználás függenek össze (Harvey 2003: 37, Frankopan 2017: 430–1). Noha Brenner (2006: 34) az amerikai válsággal összefonódó vállalati manőverek kontextusában a következmények tárgyalása során nem emeli ki az IKT-ágazat térnyerését, ám érinti azokat az állandó technológiai korszerűsítésbe történő befektetéseket, amelyeket az egyre kiélezettebb versenyhelyzetben folytatnak az érdekeltek.

A komplex társadalmpolitikai helyzet és az innovációs szükséglet lélektani ösztönzőiről, illetve a korabeli egyesült államokbeli tapasztalatokról a következőképp számol be a szociálpszichológus Philip Zimbardo: „Az 1970-es és az 1980-as évekre aztán minden megváltozott”. Egyesek „elmerültek abban, amihez ők értenek a legjobban, azaz innovatív eljárásokat terveztek [...] találmányaik segítségével kézben tarthatóvá és felfedezhetővé vált az ismert univerzum [...] A drámai fordulatot 1977-re tehetjük. Ekkor mutatták be az első *Csil-lagok Háborúja* filmet, és ugyanebben az évben mutatkozott be az Apple II a San Franciscóban megrendezett első West Coast Computer Fair-en; egyesek ezen esemény idejére teszik a személyi számítógép-iparág megszületését. [...] A Commodore International alapítója, Jack Traimel egyszerű, ugyanakkor gazdaságos számítógépeket állított elő »a széles, nem a kényes rétegeknek«. A könnyen elérhető számítógépek, az internet, az érintőképernyők és a mozgásérzékelés korszakai azután szó szerint forradalmasították az emberek közti párbeszéd [...] lehetséges módjait. Miután az árak megfizethetőre csökkentek, és az új technológia ereje már a társadalom főáramlataiban is éreztette hatásait, újítások hulláma söpört végig a világon, ami kedvezett e változásoknak. Az elektronikai cikkek köré épült fogyasztói kultúra elősegítette a technikai növekedést, és ahogyan azt az Intel cég »A holnap szponzorai« elnevezésű reklámkampánya szemlélteti, [...] új nemzedék lépett a színre.” (Zimbardo–Coulombe 2016: 201–203)

A fentiekből egyebek mellett az is következik, hogy a válság nyomán jelentkező újjászervezési válaszok kiemelkedő elemévé vált a befektetés az innovációba, tehát nemcsak időbeli egybeesésről van szó (Arrighi 2007: 261, Wallerstein 2010: 157, 72, Iványi 2018: 138).

6.3. A rendszer és az „információs forradalom” közötti kauzalitás

A kibontakozó szerkezeti változások, amelyek megmutatkoznak a telekommunikációban csakúgy, mint a digitális médiagazdaságban, az informatikai forradalomban is, pontos részletei és iránya máig tisztázatlanok, és a tudományos konszenzus a közöttük valószínűsíthető okozatiság egzakt természetét illetően egyelőre várat magára.

Engedtessek meg mindenesetre egy rövid kitérő a kapitalizmusvita absztrakciói irányába is, a bevezető gondolatok elvont bölcséleti kérdéseikhez távolról kapcsolódva. Egyes

kutatók szerint a rendszert a schumpeteri (2003) kreativitás és innováció módosította, és a fordulat az információs technológiák megjelenéséből vezethető le (Szabó–Hámori 2006: 40). Mások (például Castells 2005: 54) szerint éppen ellenkezőleg, a rendszer átszerveződéséből bontakozik ki az információs társadalom, hogy csak a következtetések két végpontját említjük, egyelőre árnyalatok nélkül.

Anélkül, hogy itt belemennénk az új szerkezet természetének a bővebb taglalásába, mindenképpen meg kell állapítani, hogy egyes elméletalkotók a tőkés rendszer diszkontinuitását helyezik előtérbe Joseph A. Schumpeter dinamikus nézőpontjához hasonlóan. Így például a média és az információs technológiák posztindusztriális kapitalizmusban játszott szerepét vizsgáló olasz filozófus, Franco Berardi (2011: 78) úgy véli, a hetvenes évekkel kezdődően a tőke és a munka közötti kapcsolat éppenséggel az új digitális technológiának és a munkaerőpiac deregulációjának köszönhetően kezdett jelentősen átszerveődni. Costas Lapavitsas (2013: 796) görög és Paul M. Sweezy (1972: 8) amerikai közgazdászok, valamint a francia filozófus szerzőpáros Deleuze–Guattari (1987: 19–20) a termelési módosulásokat szintén kifejezetten az információs és telekommunikációs technológiából eredeztetik. A nemzetközi politikai gazdaságtan meghatározó amerikai alakja, Robert Gilpin (2001: 56) és a már idézett Brenner (2006: 24–5) szerint a piaci verseny nyomása és az egyre nagyobb hatékonyság elérésének igénye az, ami magával hozta a technológiák, termelési technikák és szervezeti formák folyamatos megújítását, valamint a megváltást a régiektől, megfelelően annak, amit Schumpeter (2003) „teremtő pusztításnak” nevezett. Szabó–Hámori (2006: 40) szerint az állam visszahúzódása, a verseny erősödése vagy a piacok globalizációja az információs technológiák megjelenéséből vezethető le, és ők egy ún. „tranzíciós gazdaságról” beszélnek.

Ezzel szemben Manuel Castells (2005: 54) fordítva látja az oksági összefüggést. Ő éppenséggel magából az 1980-as évekkel kezdődően átszerveődő kapitalizmusból eredezteti az információs társadalom kibontakozását, és egyértelműen tőkésként határozza meg a jelenlegi rendszert.

Jelen tanulmánynak egyéb fókuszai miatt sem tiszte ebben a vitában állást foglalni, mindenesetre szerzője evidenciának tekinti a jelenségek kölcsönviszonyait, kapcsolatát és időbeli egybeesését, és beéri annak megállapításával, hogy az információs és technológiai forradalom csakugyan elősegíthette és felgyorsíthatta magát a globalizációt (Bayer 2005: 10, György 2017: 10, Polanyi Levit 2013: 241). Annyi szintén bizonyosnak tűnik, hogy e viszonyok eredményeként a transznacionális, illetve *a fortiori* az IKT-vállalatok immár elkezdtek meghódítani a globális termelést és a nemzetközi piacokat. Ennyiben pedig egy „oda-vissza” támogató, öngerjesztő folyamat körvonalazódik tőke és technológiai innováció kapcsolatának történetében.

6.4. A neoliberális globalizáció

Alighanem egy összetett ok-okozati viszony következményeként előáll tehát azon transzformáció, amelynek egyik kísérő jelensége a transznacionális IKT-ágazati szereplők felemelkedése is. Schiller (2014: 13, 73) megerősíti e szerkezeti módosulásokat, melyek során egyfelől talán soha nem látott erejű hatalmi tényezőként tűnnek fel a korporációk, másfelől a szerző szerint az 1970-es évektől maga az IKT válik a tőkés fejlődés „ütőerévé”, összefonódva az elhúzódó és rendszerszintű amerikai válsággal.

Válságok idején a nagyhatalom és a transznacionális vállalatok egymásrautaltsága felértékeli az előbbi világpolitikai működését. Az állami szuverenitás és a tőke szempontjainak

metszetében kikristályosodó piacliberalizáció előbb 1967–70 között, majd különösen az 1980-as évektől kétpárti konszenzus övezte kormányzati prioritás lett az Egyesült Államokban és világszerte is.²⁰

Állam és tőke közös válasza a 70-es évek (1971–1975) rendszerszintű válságára a gazdaságot hatalmukban tartó monopóliumok újult erőre kapó centralizációja volt. Ekkor indul a fokozatosan, ám ellenállhatatlanul elmélyülő globalizáció, és ennek részeként nemcsak a finanszírozás, hanem a termelőtevékenység kiszervezése is a perifériára (Amin 2013: 149, György 2017: 90).

Egy szó erejéig már említettük a vállalati át- és kiszervezéseket (*outsourcing*) (Polanyi Levitt 2013: 185, Zimbaro 2016: 303). A területenkívüliség elvének legfőbb hordozói a transznacionális vállalatok, amelyek esetében elválik a központ és a periféria, a termelés helye, sőt az adózás helyszíne is. Ennek eredményeként a jövedelmeket a cégek egységei közötti belső átutalásokkal a kedvezőbb adószabályozásoknak otthont adó országokba csoportosíthatják át, korlátozva a nemzetállam adóztató fennhatóságát, miközben mindez rendkívüli nyomást fejt ki a munkaerő árára (Bayer 2005: 14).

Ezzel megnyílt az út az IKT-ágazat transznacionalizálódó, globális térhódítása előtt a maga térbeli, társadalmi és műszaki következményeivel, technológiai és szakpolitikai változásaival (Schiller 2014: 86–87, Dardot–Laval 2013: 271–4). Bayer József akadémikus (2015: 20) az alábbiak szerint mutatja be e folyamatokat: „A globalizáció nyomán sokasodó nemzetközi, illetve transznacionális ágensek mindenekelőtt a TNC-k (transznacionális nagyvállalatok), a nemzetközi pénzügyi központok és hálózatok, globális szabályozó ügynökségek – és a nemzetközi civil közösségek hálózatainak megjelenése nem hagyja érintetlenül a szuverenitás tartalmát, és kétségkívül erodálja az állami autoritást”. Hiszen immár nem pusztán a döntéshozó központok sokasodásáról és nem csupán mennyiségi növekedésről van szó.

E folyamat dinamikáját nem a természet diktálta, hanem politikai döntés indította útjára. Fentebb már érintőlegesen szóba is került az 1970-es és 1980-as évek neokonzervatív politikai fordulata, az uralkodó hatalmak, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok neoliberais gazdaságpolitikai receptjeivel. A világgazdaságot szabályozó nemzetközi intézmények fokról fokra, tudatosan építették le a kapitalizmus és általában a modern társadalmi viszonyok globális terjedésének útjában álló jogi és politikai akadályokat. Ebben az Egyesült Államok érdekei játszották a döntő szerepet. Az Egyesült Államok gazdasági és politikai hegemoniája a világrendszerben az úgynevezett washingtoni konszenzus által nyilvánult meg. Ennek a konszenzusunak a fő elveit a dereguláció, a privatizáció, az alacsony adók, valamint a pénz, a tőke, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlása képezték (Kissinger 2002: 16). Az amerikai gazdasági prosperitás és a magas termelékenység, az informatikai iparágak gyors fejlődése jó esélyeket kínált az amerikai székhelyű transznacionális nagyvállalatok világméretű terjesz-

²⁰ A '80-as évekkel kezdődően az amerikai kormányzat és az általa uralt intézmények szakpolitikái különösen hatékonyan kezdték egyengetni a korlátlan befektetések útját (Schiller 2014: 29, 43–44). A neoliberális indíttatású globalizáció a nemzetközi gazdasági versenyképesség jegyében rákényszerítette az országokat határaik megnyitására, a privatizációra, a deregulációra és a közpolitikai vállalásaik megnyirbálására (Stiglitz 2002: 54–73, Harvey 2003: 158, Dardot–Laval 2013: 297–306, Polanyi Levitt 2013: 163–7). A nemzetközi pénzügyi intézmények, mindenekelőtt az International Monetary Fund (IMF) és a Világbank, valamint a World Trade Organization (WTO) a globalizáció fő ágenseivé váltak. Joseph Stiglitz a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank megváltozott szerepéről a következőt írja: „Bár az IMF-et azon meggyőződésből hozták létre, hogy a piacok gyakran rosszul működnek, mára a piac felsőbbrendűségének bajnokává és főideológusává lépett elő [...] Az IMF-ből és a Világbankból afféle misszionáriusok lettek” (Stiglitz 2002: 31). A transznacionális társaságok expanziója és a globális pénzügyi szabályozás azután lépéskényszerbe hozta a világ többi országát is, ha meg akarták őrizni versenyképességüket és a világpiacon szerzett pozícióikat.

kedése számára. Ennek érvényesüléséhez át kellett törni azokon a gátakon, amelyeket a saját piacukat védelmező szuverén nemzetállamok emeltek (Bayer 2005: 12–23, Dardot–Laval 2013: 275–286, Borhi 2015: 373–4).

6.5 Dereguláció, privatizáció és liberalizáció a médiaiparban

Az 1970-es és 1980-as évek Nagy Fordulatát követően a fokozatosan egyeduralomra törő neoliberais megközelítés, illetve ennek nyomán a gazdaság működését szabályozni hivatott törvények fellazítása (dereguláció), a kereskedelmi szabályok és az országokat keresztező pénzügyi tranzakciók szabályainak államilag ösztönzött liberalizációj²¹, valamint a privatizáció hármasa egyengetni kezdte a globalizáció és a vállalati tőke útját. Ennek eredményeként a gazdasági globalizáció nyertes csoportjai valós gazdasági teljesítményüket meghaladó mértékben sajátították ki a gazdasági növekedés hasznát (Steger 2002: 12, Polanyi Levitt 2013: 240–241, Dardot–Laval 2013: 380, Croteau–Hoynes 2013: 89–91, 123–6, Bayer 2015: 12, György 2017: 27, Iványi 2018: 138).

A hidegháború záró szakasza és az általa megjelenített történelmi változások köréhez sorolható a demokratikus kapitalizmus győzelme a tekintélyelvű kommunizmus fölött, az információ vagy az internetes gazdaság növekedése és a neoliberais piacorientált gazdasági ideológiájának térnyerése a maga elemeivel (dereguláció, privatizáció és az állami szolgáltatások lefaragása). A távközlési, közlekedési és informatikai technológiai fejlődés jelentősen megnövelte a nemzeti gazdaságok kölcsönös függőségét. Ezek a fejlemények átalakították a nemzetközi gazdaságot, és a gazdasági globalizáció új korszakát idézték elő (Gilpin 2001: 309–312, Steger 2002: 23).

A liberalizáció²² a piac vagy kvázi-piac állami beavatkozással való megteremtésének új formáját jelentette olyan ágazatokban, amelyeket korábban természetes monopóliumoknak tekintettek. A verseny pedig a hálózat formájában működő szolgáltatások liberalizációjának alapelvevé vált, beleértve a telekommunikációs szolgáltatásokat is. Az új, versenyalapú szabályrendszer eluralkodása számos helyen együtt járt sok, a magánvállalkozásoknak hatalmi pozíciót átengedő forma kialakulásával (Dardot–Laval 2013: 355, 380). Ez történt egyéb ágazatok mellett az internet és a telekommunikáció esetében, melyek e strukturális trendek letéteményeseivé és gerjesztőivé váltak különösen az 1980-as évekkel kezdődően.

Azonban a masszív deregulációnak köszönhetően nem erősödött a verseny, hanem elképzelhetetlenül nagyra nőttek iparáganként egyes szereplők. Ez idő tájt halmozódtak fel roppant tőkeegységek a gazdaság új szektoraiban, beleértve a kommunikációt is, amely az egyike²³ azon ágazatoknak, amelyeknél a szóban forgó koncentráció jelentkezett. Az audiovizuális piacon (a rádió-, a film-, és a videoiparban, a CD-k és a DVD-k piacán) elképesztő mértékben koncentrált a tulajdon, és a köztulajdon helyét dominánsan a magántulajdon vette át. Eközben az 1970-es évek után – főleg a nemzetközi kereskedelem liberalizációjának hatására – a kommunikáció és média területén is viharos gyorsasággal törtek előre a transz-

²¹ E hármásból a köztudatban a legkevésbé körülhatároltan definiált liberalizálás György László leírásában „a kereskedelmi szabályok és az országokat keresztező pénzügyi tranzakciók” rendjét érinti (György 2017: 27), Csaba László megfogalmazásában pedig ár- és bérfelszabadításra, valamint a piacra lépési korlátok lebontására utal (Csaba 2018: 33).

²² Ami nem tévesztendő össze a privatizációval vagy a deregulációval, melyekkel nagyjából egy történelmi időszakban kezdi virágkorát élni.

²³ A (mobil) kommunikáción felül a Pogátsa (2016: 44) által felsorolt egyéb ágazatok a pénzügy, a hadiipar, a polgári repülőgépgyártás, az autógyártás, az energetika és az élelmiszeripar.

nacionális nagyvállalatok, például Rupert Murdoch kiterjedt globális média birodalma esetében (Harvey 2005: 33, Bayer 2005: 22–24, Croteau–Hoynes 2013: 123–9, Pogátsa 2016: 44).

Az amerikai médiajogász Sunstein (1997: 167) Mark Fowlert, a Reagan-érában az FCC republikánus elnökét idézi, aki a hagyományos médiumokkal kapcsolatban egyszer leszögezte: „a televízió nem egyéb, mint egy kenyérpíró képekkel”. E szlogenben jól tetten érhető a magántulajdonban lévő kereskedelmi médiarendszereknek a politikai vezetés általi pártfogása, támogatása. Azon szabályozásellenességé, amely valójában nem szolgál egyebet, mint a globális médiagazdaság „szabadpiacának” állami (nagyhatalmi), neoliberális gazdaságpolitikai megalapozását. Az 1980-as évek közepére a kábeltelvíziózás a földfelszíni televíziózás egyik fő vetélytársává vált, és a politikai légkör is jelentősen megváltozott. A Reagan-kormányzat programjának része volt az üzleti vállalkozások deregulációja, és ez alól a média sem volt kivétel. Az újonnan enyhített tulajdonjogi szabályok és a politikai konjunktúra azt eredményezte, hogy mindhárom nagy televíziós hálózat tulajdonosi struktúrája megváltozott a szabályozó hatóságok csekély ellenkezése mellett (Croteau–Hoynes 2013: 42–43, 57–63).

Szabó–Hámori (2006: 322) szerint a „telekommunikáció – tekintettel a hálózatok létesítésének kolosszális beruházási igényére – egészen a ’80-as évekig minden fejlett országban az egyik legkoncentráltabb piac”. E trendforduló, mint láttuk, az információtechnológia élvonalában haladó Egyesült Államokban jelentkezett először. Szabó Katalin és Hámori Balázs Dan Schillerhez hasonlóan korszakalkotónak tekintik a nagy amerikai mamut-telefonársaság, az AT&T szétbontását, melynek folyományaként „a ’80-as évek végére a verseny ezen a területen is élesebbé vált, majd áttért az öreg kontinensre (Schiller 2014). A ’90-es évek elején – nem függetlenül az informatikai forradalomtól – a verseny tovább erősödött, aminek következményeként agresszívebb, eredetileg a szoftver-, illetve a számítógépiparból induló szereplők léptek a piacra.” Megjelent maga az internet is, a „hálózatok hálózata”, amely számos új cég előtt nyitott belépési lehetőséget. Összességében a deregulációs folyamat globális kibontakozásával „az 1996-os telekommunikációs törvény és az 1998-as páneurópai liberalizáció belépési lehetőséget biztosított olyan piacokra, ahol eddig monopólium vagy oligopólium volt a jellemző” – hirdeti a Szabó–Hámori szerzőpáros Feng Li és Jason Whalley elragadtatott hangvételű leírását (Li–Whally 2002) idézve, amely a fogyasztói lehetőségek kibővüléseként ünnepli e nemzetközi térnyerést (Szabó–Hámori 2006: 322).

Csak hogy a telekommunikációs hálózatok imént szemléltetett terjeszkedése ettől az időszaktól kezdve kéz a kézben jár egy intenzív, nemzetközi hatalmi terjeszkedéssel is. Emlékeztetőül: ez egyben a transznacionális tőke átszerveződésének a neoliberális mozzanata is volt a maga nemzetközi politikai gazdasági, geopolitikai és ezekkel kölcsönható társadalmi következményeivel (Iványi 2018: 138).

7. Állam és tőke érdekközössége a jelen digitális médiagazdasági szereket tükrében

Fentebb szóba kerültek párhuzamok és analógiák napjaink, illetve az elmúlt évszázadok szerkezeti és folyamatok sajátosságai között. Ami mégis megkülönbözteti jelenünk tapasztalatait a korábbiaktól, az a távközlés, a közlekedés és a szállítás bővülő infrastruktúrája, továbbá a számítástechnika és az informatika robbanásszerű fejlődése. Mindez minőségileg új bázist teremt a technológiai fejlődés, a termelési kultúrák és a világgazdaság expanziója számára, miközben az innováció jelensége természetesen nem új, mint azt el is árultam fentebb Schumpeter (2003) nyomdokain (Arrighi 2007).

Éppen ezért a globalizációt minőségileg új fokozatként kell felfogni még akkor is, ha tudjuk, hogy alapvetően csupán egy történelmi folyamat legutolsó fázisáról van szó. A globalizáció néhány eleme bizonyára együtt volt már a korábbi fejlődési fázisokban is. Új viszont

a kölcsönös tranzakciók rendszeressége, világméretű terjeszkedése, a kapcsolatok intenzitása és mindezek nagyobb sebessége. A globalizáció jelenségei tehát ma rendszerbe kapcsolódnak és kölcsönösen támogatják egymást. A kulturális globalizáció fő ágensei ma a kulturális termelés és elosztás átfogó rendszerét megalapozó nagy transznacionális médiatársaságok, amelyek egy egységes, globális kulturális piacot alakítanak ki. Az 1970-es évekig sok országban létrejöttek már nagy nemzeti médiavállalatok, ezt követően azonban – főleg a nemzetközi kereskedelem liberalizációjának hatására – a média területén is viharos gyorsasággal törték előre a transznacionális nagyvállalatok. Az audiovizuális piacon (ideértve például a rádió- és filmágazatot csakúgy, mint a hang- és képrögzítő eszközökét) elképesztő mértékben koncentrálódott a tulajdon, és a köztulajdon helyét dominánsan a magántulajdon vette át. A média-piacon ugyan diverzifikálás is végbemegy: a termelési ágaknak, illetve a vásárlói rétegek különböző szegmenseinek megfelelően eltérő tempóban különül el a kínálat. Mégis egyre inkább szemtanúi lehetünk a legnagyobb tartalomszolgáltatók, a telekommunikációs nagyvállalatok és a számítógépes, valamint szoftverfejlesztő óriáscégek egyesülésének. Így jött létre az a tíz-húsz digitális média „gigavállalat”, amely ma a kulturális piacot uralja, sokféle módon kapcsolódva össze a második vonalba tartozó helyi cégekkel, amelyekben előbbiek meghatározó részvényeket vásárolnak, illetve amelyeket áruval látnak el (Bayer 2005: 10–11, 22–24). „Ezek uralkodnak ma a rádiós műfajok és a zenei termelés, a mozifilmek piaca, a televíziók és a televíziós hálózatok piaca felett, meghatározva a kulturális termelés és terjesztés mennyiségi dimenzióit és minőségi normáit [...] A piaci bizonytalanságok kiküszöbölése érdekében az óriásvállalatok előszeretettel folyamodnak a kereszttulajdonláshoz és a konkurensokkal való megegyezéshez (pl. News Corporation, Time Warner, Disney, Viacom, Bertelsmann). Mind-egyikükre jellemző, hogy nemcsak világméretű hálózatokat igyekeznek kiépíteni, de egyszerre akarnak jelen lenni a tartalomszolgáltatás, az új kommunikációs hálózatok és az új technológiát jelentő áruk eladói piacán is, és a kockázatok csökkentésére sokféleképpen össze is fonódnak egymással.” (Iványi 2018: 140)

Mindez olyan állami igazságszolgáltatási és piacirányító ellenlépések relevanciáját sugallja, amilyeneknek a történelmi előzményeit kimondottan a trösztellenesség tükrében érintettük – különösen, ha állam és tőke nincs teljes érdekközösségben, hovatovább szerkezeti-intézményi átfedésben.

A profitszerzés, illetve a közszolgálat között David Croteau és William Hoynes szerint nem vagy-vagy kapcsolat áll fenn. „Épp ellenkezőleg, az idők folyamán a kereskedelmi vállalkozások keretein belül tettek eleget a média állampolgári felelősségvállalásainak. Ebbe mindig beletartoztak az olyan incidensek és trendek, amelyek a profitra való törekvést a közérdek fölé helyezték; a kettő egyensúlyban tartására tett erőfeszítések mégis komoly múltra tekintenek vissza. Azonban a médiaipar 1980-as és 1990-es években végbement növekedése és konszolidációja következtében ez a kényes egyensúly még inkább eltolódott az egyre hangsúlyosabban jelentkező profitszempontra javára.” (Croteau–Hoynes 2013: 49) A szerzőpáros hosszasan taglalja egyes médiatípusok (például a mozifilm és a televízió) konvergenciáját és a médiabirodalmak párhuzamos kiépülését. A Disney és a Capital Cities/ABC üzleti megállapodás, amely a maga nemében páratlan, de messze nem egyedülálló példa a médiatulajdonlás 20. század végi gyorsan változó természetére. Egyúttal arra az 1980-as évek közepe óta tartó tendenciára is, hogy a szövetségi szabályozó hatóságok megengedik a konszolidáció viszonylag akadálytalan előretörését a médiaiparban. A szerzők megállapítják, hogy a Disney tulajdonképpen a hatóságok asszisztálása mellett szabályosan kvázi-monopolhelyzetbe kerülhetett egy olyan országban, ahol különben vannak hagyományai a trösztellenes jogalkalmazásnak is (Croteau–Hoynes 2013: 57–63).

8. Az innováció illeszkedése állam és tőke érdekviszonyához

Állam és tőke szimbiotikus viszonya tetten érhető a fentiek szerint felkarolt globális térhódítás mellett az innovációk állami pártfogásának nemzetközi tapasztalataiban is. Mariana Mazzucato (2013) *The Entrepreneurial State: Debunking public vs. private sector myth (A vállalkozó állam: az állami vs. magánszektor mítoszának leleplezése)* című munkájában eloszlatja a lassú, bürokratikus állam és a gyorsan reagáló, innovatív magánszektor mítoszáét. Szeretgázóan mutatja be, hogy a zöld forradalomtól a biotechnológián át a Szilícium-völgyig hány helyen finanszírozta meg az állam a kockázatos alap kutatásokat, ezáltal lehetővé téve, hogy később a magánszektor nagyobb magabiztossággal hasznosíthasson olyan fejlesztéseket, mint az érintőképernyő, GPS, akkumulátor, mobilhálózat. Elhíresült elemzése szerint például az iPhone-ban szinte semmi olyan technológia nincs, ami nem állami fejlesztés eredményeképpen jött volna létre (Pogátsa 2016: 48, György 2017: 236).

E stratégiáknak világszerte szemtanúi lehetünk, kezdve az említett amerikai példától (Iványi 2018: 138–40)²⁴ a japán gazdasági minisztérium által támogatott elektrotechnikai cégeken és a kormányzatba erősen beágyazott koreai IKT-ágazati szereplő csebolokon (*chaebol* – nemzetközi átírásban a családi alapítású dél-koreai óriásvállalatok megnevezése) keresztül a kínai állami fejlesztési hivatalhoz szorosan kötődő médiagazdasági aktorokig és partnerségekig (Pogátsa 2016: 181, Frankopan 2017: 502).

9. Egy újabb Nagy Fordulat

E növekedés és az évtizedeken át tartó koncentrációk állítólagos ténszerúségei mellett is a teljesség igénye nélkül egy sor hegemónikus és ellen-hegemónikus szerző a közgazdaságtani Nobel-díjas Stiglitz-től (2010) a posztmarxista Hardt-on és Negri-n (2009), az argentin gyarat-mentesítő (*decolonialist*) Mignolo-n (2011), a nyugattalan (Nyugat nélküli) modernizáció (*dewesternization*) mellett elkötelezett szingapúri Kishore Mahbubani-n (2018) és a geopolitikai témákkal foglalkozó brit Tim Marshall-on (2018) keresztül az amerikai hegemonia fenn tartásában bevallottan érdekelt Brzezinskiig (2012) igazol tudományos hitelességgel egy új, kibontakozó globális hatalmi-gazdasági átrendeződést.

Walter Mignolo az ezredforduló után eltelt évtizedet követően úgy jellemzi a helyzetet, hogy „beléptünk egy visszafordíthatatlanul többközpontú világrendbe (*irreversible polycentric world order*)” (2011: xiii–xiv).²⁵ E sokrétű folyamatok makrogazdasági összefüggéseinek a részletes bemutatása meghaladná interdiszciplináris vizsgálódásom kereteit, ezért be kell érnünk azzal a sommás kijelentéssel, hogy e világpolitikai – és gazdasági átrendeződés a digitális médiagazdaságot is érinti. Inkább szemléletes mint aktuális, hogy Arrighi már 2007-ben megállapította, hogy egyre kevesebb áru és szolgáltatás van, amelyet az „északi” országok, különösen az Egyesült Államok alacsonyabb áron termel, mint a világ többi része. Elgondolkodtató látomása szerint egy olyan emblemikus termék, mint a korábban az amerikai trösztellenes eljárások kapcsán is nevesített Microsoft Office „utóda nagy eséllyel lehet kínai. Márpedig az azt jelentheti, hogy a jövő digitális médiaipari szabványait közösen Ázsiában, és nem Európában vagy az Egyesült Államokban határozzák majd meg” (Arrighi 2007: 382–

²⁴ Az amerikai unilateralizmus és az IKT-ágazati termékláncok intézményi tartópilléreivel, kormányzati és szakmaközi kapcsolódásaival kapcsolatban bővebben lásd Iványi (2018)

²⁵ Mindennek a megnyilvánulásaiaként Mignolo (2011: 4) úgy véli, hogy Kína, India, Oroszország, Irán, Venezuela és a feltörekvő Dél-Amerikai Unió világossá tette, hogy már nem hajlandó követni a Nemzetközi Valutaalaptól (IMF), a Világbankból vagy a Fehér Házból érkező, egyirányú utasításokat.

385). Arrighi e „váteszi” megállapítása nemcsak azért jelzésértékű, mert a globális hatalmi átrendeződés folyamatának kibontakozását érzékelteti, hanem azért is, mert egyben azt is sugallja, hogy az átrendeződés egyik színtere kifejezetten a médiainnováció szférája, illetve az IKT-ágazat lehet.

Marshall (2018: 71, 241) és Mahbubani (2018: 80–4) és még sokan mások jutnak teljesen más megközelítésből arra a következtetésre, hogy a 21. század többpólusú világában mind magabiztosabbá váló Kína és/vagy India akár le is taszíthatja trónjáról az Amerikai Egyesült Államokat és IKT-cégeit. Arra is utalnak jelek, hogy a nyugati és a kelet-ázsiai (kínai) tőkés rend összekapcsolása egy hibrid szerkezetté – más szóval a *status quo* részleges korrekciója annak esetlegesen globálisan többközpontúvá történő alakításával egyfajta szimbiotikus *equilibriumban* (Arrighi 2007: 9, Mahbubani 2018: 82) – tulajdonképpen megfelel a nemzetközi politikai gazdaságtani szereplőknek (Li Xing–Li Hongju 2014: 111). Az új hegemóniát megcélzó világhatalmi ambíciókat és az amerikai vagy megosztott elsőség történelmileg meghatározott röppályájának a tudomásul vételét egyaránt előrevetítheti Hszi Csin-ping kínai elnök 2017-es davosi beszéde (Mahbubani 2018: 74, 83). Ebben nemcsak a globális kereskedelmet méltatta, hanem az internet-hozzáférés rohamos növekedést is.²⁶ Márpedig ennyiben Kína maga is a gazdasági globalizáció és az IKT-ágazat híveként mutatkozik meg a nemzetközi porondon, egyszerre sugallva a „pályafüggőség” belátását és a pályateremtés igényét (Csaba 2018: 31).

A végtelen számú és jóformán áttekinthetetlen lehetséges kimenetel spektrumának egyik végpontjánál állam és tőke minden eddiginél szorosabb együttműködését találjuk (feltéve, ha ezek egyáltalán ontológiai különálló entitások), a másikonál utóbbi teljes függetlenedését, sőt akár egyéb államokhoz való igazodását is.

10. Végző: Transznacionalizáció vagy unilateralizmus?

Az iménti szempont részletesebb kibontása nélkül is egyértelműnek tűnik, hogy adott egy egyre kiélezettebb nemzetközi versenyhelyzet a maga államaival, illetve államilag támogatott vállalataival, amelynek egyik leglátványosabb terepe a digitális médiagazdaság.

Úgy vélem, ebben a helyzetben evidens, hogy állam és tőke, hanem is mindig vagy feltétlenül teljes érdekközösségben, ám legalábbis hallgatólagosan együttműködik. Mi több, az amerikai fejleményeket látva megkockáztatható, hogy miközben az otthoni porondon szembenemnek, a globális térben összetartanak. A mai globális értékláncok többsége csakugyan valamilyen módon a gazdaságpolitika segítségével jutott előre, amint arra György László (2017: 155–6) közgazdász rámutat, legyen szó az Apple-ről, a Microsoftról vagy az amerikai autógyártókról, amelyeket még a 2007–2008-as válság után is kisegített az amerikai kormányzat.

A francia posztstrukturalista filozófus és pszichiáter szerzőpáros Deleuze–Guattari (1987) és a posztmarxista amerikai-olasz szerzőpáros Hardt–Negri (2009) „hiper-dinamikus deterritorializációról”, vagyis a kibontakozó, viszonylagos területi kötöttségről alkotott nézetével (Berardi 2011) szemben úgy vélem, az állam ontológiai érvénye és érdekérvényesítése nagyon is adott. E tulajdonság egyszerre mutatkozik meg az Egyesült Államok otthoni trösztellenes fellépései és a nemzetközi érdekképviselet történelmi tapasztalatai tükrében. Bármennyire fontos fejlemény is a transznacionális csoportosulások jelentkezése, ezek sikeres működése már eleve feltételezi a szuverén állam védelmét, jogbiztonságát és szolgáltatásait (Bayer 2015: 21, 26, György 2017: 32). Egy szó, mint száz: a globális gazdasági fejlődés dinamikája nemzeti területekbe van ágyazva.

²⁶ A 2018-as és 2019-es Világ gazdasági fórumon mindenesetre nem vett részt a kínai vezető.

Összességében az információs és kommunikációs technológiai vállalatoknak a tőke által a globális termékláncok szerkezetébe történő sokrétű integrációjának lehetünk a szemtanúi a kapitalista fejlődés történelmi röppályáján. A tőke elkezdte birtokba venni a technológiai és hálózati kapacitásokat e rendszerben az innováció köré szerveződve, és napjainkra e folyamat egyik legfőbb haszonélvezőjévé az IKT-ágazat vált, az állam hathatós közreműködésével. Ennél fogva zárásképpen – visszakanyarodva Latour (2014) absztrakciójához, egyben újrászövegezve azt – azt mondhatjuk, hogy a jelen tapasztalatok arra mutatnak rá, hogy a piaci és az állami erők, illetve érdekeltségek közös szárnyai oltalmazzák a digitális tőke felívelését.

IRODALOM

- Amin, Samir (2013) *The Implosion of Contemporary Capitalism*. New York, Monthly Review Press.
- Amin, Samir (2018) Mi a nemzeti szuverenitás célja? A globalizált neoliberais rendszer: a Brexit és az Európai Unió széthullása. *Eszmélet*, 30 (118). 34–44.
- Arrighi, Giovanni (2007) *Adam Smith in Beijing*. London, Verso.
- Bakan, Joel (2005) *The Corporation. Beteges hajsza a pénz és a hatalom után*. Budapest, Független Média Kiadó.
- Bayer, József (2005) *Globalizáció, média, politika. A politikai kommunikáció változó kontextusa a globalizáció korában*. Budapest, MTA–PTI.
- Bayer, József (2015) *A szuverenitás változása a globalizáció korában*. In: *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest–Győr, Gondolat – MTA TK JTI – SZE DFK.
- Berardi, Franco Bifo (2011) *After the Future*. Oakland, AK Press.
- Borhi, László (2015) *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. MTA BTK TTI – Osiris.
- Brenner, Robert (2006) *The Economics of Global Turbulence: the advanced capitalist economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005*. New York, Verso.
- Craig, Robert (1999) Communication Theory as a field. In: *Communication Theory*, 9 (2). 119–161. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x>
- Croteau, David – Hoynes, William (2013) *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*. Budapest, Complex.
- Csaba, László (2018) *Válság-gazdaság-világ – Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez /1988–2018/*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó.
- Dardot, Pierre – Laval, Christian (2013) *A globálrezon – A neoliberalizmus múltja és jelene*. Budapest, EgyKettő Kiadó.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Felix (1987) *A Thousand Plateaus*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Egedy, Gergely (2014) *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Frankopan, Peter (2017) *The Silk Roads. A New History of The World*. London, Bloomsbury.

- Galbraith, James K. (2008) *The Predator State: how conservatives abandoned the free market and why liberals should too*. New York – London, Free Press.
- Gilpin, Robert (2001) *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- György, László (2017) *Egyensúly-teremtés. A gazdaságpolitika missziója*. Budapest, Századvég.
- Habermas, Jürgen (1973) *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Harvey, David (2003) *New Imperialism*. Oxford, UK, Oxford University Press.
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, UK, Oxford University Press.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio (2009) *Common-Wealth*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Iványi Márton (2014) Közösségi média: a nyilvánosság elektronikus agorája vagy egy poszt-modern panoptikum? Hatalmi válaszok a közösségi média kihívásaira. *Médiakutató*. 119–138.
- Iványi, Márton (2017) *A digitális média társadalmi erőterének politikai gazdaságtani és geopolitikai szerkezete, ideológiai következményei és szabad tartományai*. Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola.
- Iványi, Márton (2018) A globális digitális médiagazdaság múltja, jelene és jövő kilátásai. *Médiakutató*. 2018. őszi-téli szám. 137–148.
- Jungclaussen, John F. (2017) Soziale Netzwerke: Facebook zerstört die Demokratie. *Die Zeit*. <https://www.zeit.de/2017/53/soziale-netzwerke-facebook-macht-niall-ferguson-historiker>
- Kissinger, Henry (2002) *Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*. Budapest, Panem–Grafo.
- Lapavitsas, Costas (2013) The financialization of capitalism: ‘Profiting without producing’. *City*. 17 (6) 795–802. <https://doi.org/10.1080/13604813.2013.853865>
- Latour, Bruno (2014) *On some affects of capitalism*. Előadás a koppenhágai Királyi Akadémián. 2014. február 26. <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>
- Li, Feng – Whalley, Jason (2002) Deconstruction of the telecommunications industry: from value chains to value networks. *Telecommunications Policy*, Vol. 26. 451–472. [https://doi.org/10.1016/s0308-5961\(02\)00056-3](https://doi.org/10.1016/s0308-5961(02)00056-3)
- Li, Xing – Lin, Hongyu (2014) G20 and C2: Sino-US Relations as and Institutional cooperation game? In: Li, Xing (ed.) *The BRICS and Beyond. The International Political Economy of the Emergence of a New World Order*. Routledge.
- Mahbubani, Kishore (2018) *Has the West Lost It? A Provocation*. UK, Penguin.
- Marshall, Tim (2018) *A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról*. Budapest, Park Könyvkiadó.
- Mazzucato, M. (2013) *The Entrepreneurial State: Debunking public vs. private sector myths*. London, Anthem Press.

- Mignolo, Walter (2011) *The Darker Side of Western Modernity: Global Futures, Decolonial Options*. Durham & London, Duke University Press.
<https://doi.org/10.1215/9780822394501>
- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty-First Century* (fr.: *Le Capital au XXI e siècle*, 2013). Cambridge, MA, Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674369542>
- Pogátsa, Zoltán (2016) *Magyarország politikai gazdaságtana – Az északi modell esélyei*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Polanyi Levitt, Kari (2013) *From the Great Transformation to the Great Financialization: On Karl Polanyi and Other Essays*. London, Zed Books.
- Romsics, Ignác (2017) *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Schumpeter, Joseph A. (2003 [1943]) *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.
- Schiller, Dan (2014) *Digital Depression: Information Technology and Economic Crisis*. University of Illinois Press. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252038761.001.0001>
- Steger, Manfred (2002) *Globalism: the new market ideology*. Lanham, MD, Rowman & Littlefield.
- Stiglitz, Joseph E. (2002) *Globalization and Its Discontents*. New York – London, W. W. Norton & Company.
- Sunstein, Cass R. (1997) *Free Markets and Social justice*. New York, Oxford University Press.
- Szabó, Katalin – Hámori Balázs (2006) *Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszer?* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wallerstein, Immanuel (2010) *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan
- Zimbardo, Philip – Coulombe, Nikita D. (2016) *Nincs kapcsolat – Hová lettek a férfiak?* Budapest, Libri.